

Марија Копривица

Филозофски факултет

Универзитет у Београду

Центар за црквене студије, Ниш

e-mail: marija.koprivica@f.bg.ac.rs**„ЦРКВЕНИ ВОЈНИЦИ“ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ***

Апстракт: Српски средњовековни извори познају термин „црквени војник“ којим су означени припадници војних слојева становништва у служби манастира. У раду је детаљније указано на деловање властеличића и проијара на црквеним поседима. Показано је да су њихова задужења била усмерена на чување и одржавање манастирског комплекса, пиргова, или терђава који их штитили или других поседа у оквиру црквених властелинстава. Такође, црквени војници су представљали личну пратњу игумана током путовања. На примерима неколико великих манастира указано је да је постојала подела задужења унутар војне посаде.

Кључне речи: црквени војници, властеличићи, проијари, манастири, челник

У средњовековној Србији црквене установе су располагале великим земљишним поседима који су обухватили и већа подручја са неколико десетина села, планинама, пчелињацима, трговима и другим добрима.¹ Црквена властелинства у феудалном и управном погледу могу се упоредити са поседима које су држали властелини. Међутим, за разлику од властеле црквене установе немају обавезу да сразмерно поседу који држи обезбеде владару одређени број војника за ратне походе. Ослобађање црквених установа и добара од војне обавезе преузето је из визанатијског правног система, а до 12. века војни имунитети постају устаљена појава. Имунитетна одредба да метохије црквене „не војују војску“ спада у најстарије повластице црквених имања у средњовековној Србији. Иако први пут поменута у Повељи краља Владислава Манастиру Богородице Бистричке, сматра се да је ова ексусија важила у српским земљама у време владавине Стефана Немање, а можда и раније.²

Црква и војна служба нису потпуно супротстављене, штавише, средњовековно друштво захтевало је њихову повезаност. Постојање војника на црквеним поседима, у служби манастира или епископија, потврђено је у више српских средњовековних докумената. Сам израз *црквени војник* забележен је у неколико манастирских повеља.³ Припадници ове друштвене групе препознати су у средњовековним законским прописима

• Рад је настао у оквиру пројекта „Свети Сава у српској духовности и култури (2022–2025)“, који реализује Одељење за светосавске студије Центра за црквене студије. Такође, аутор своја истраживања реализује у оквиру научноистраживачког рада Филозофског факултета Универзитета у Београду (бр. уговора 451-03-47/2023-01/ 200163)

¹ Копривица 2022, 53-138.

² Зборник, 167; Благојевић 2004, 180-182, 191, 200, Ивановић, 2017, 79-83; Копривица 2022, 173-182.

³ Новаковић 1912, 614-615, 574; Зборник 2011, 237-239.

и издвојени како од осталих црквених поданика, тако и од припадника војног сталежа у служби владара. У историографији је прихваћен термин *црквени војници* у значењу властеличића или пронијара који своју службу дугује црквеној установи. Милош Благојевић је издвојио посебно разматрање о црквеним војницима у оквиру своје студије о *Закону Светога Симеона и Светога Саве*.⁴ Допринос овог историчара велики је и у погледу разумевања улоге челника на манастирским посадама.⁵ У истраживању војничког слоја у средњовековној Србији знатан је допринос Р. Михаљчића.⁶ Као пример деловања властеличића на црквеним поседима издвојен је протопоп Прохора – поданик манастира Дечани.⁷ Поред тога, тема није исцрпљена и постоји потреба да се укаже на бројност и положај властеличића потчињених црквама и манастирима, такође на њихово место у војном и феудалном систему средњовековних српских земаља.

У средњовековној Србији војником се сматрао свако ко учествује у војном походу, или има неки вид војне службе.⁸ Већ у законским прописима Жичких повеља уочава се раслојавање на властелу, војнике и зависно становништво.⁹ Положај крупне властеле на друштвеној лествици је виши и поред војних обавеза карактерише га и учешће у политичком животу, на државним саборима, као и преузимање одређених функција у државној или локалној власти. Цркве и манастири немају подчињене властелине из групе крупне и средње властеле. Наспрам тога, бројни су примери где су у служби манастира поменути властеличићи, војници, ситни баштаници и пронијари. Потреба црквених установа за војним слојем није била велика, ипак, чини се да је сваки од значајнијих манастира имао своју посаду која је штитила сам манастир, његово утврђење, тргове, приступне путеве и безбедност имовине и саме монашке заједнице.¹⁰

Повеља краља Милутина скопском Манастиру Светог Ђорђа указује на неке специфичности у организацији војне службе на црквеним властелинствима. Српски краљ је намеравајући да дарује Скопски манастир наишао на имања која су држали пронијари. Уводећи институцију пронија у војни систем средњовековне Србије краљ Милутин је успео да је усагласи са постојећим црквеним имунитетима.¹¹ Повеља скопском Светом Ђорђу помиње неколико поданика са војним обавезом који су имања држали по различитим основама. За извесног Хранчу је назначено „*да је црквени војник у закон Светога Симеона и светога Саве, и да му се коњ не товари, ни товара да не води*“.¹² У повељи није наглашено да ли је Хранча био властеличић или пронијар, али је извесно да је војну службу манастиру дуговао да би наставио да држи посед који је добио као мираз, односно *по тастини*. На властелинству Светог Ђорђа у селу Речица постојала су још два поседа која су била оптерећена војном обавезом. Један је Драготина пронија, коју је преузео његов зет Манота уз обавезу *да работа цркви у војнички закон*.¹³ Поред тога, извесни Калођорђе је имао свој баштински посед у атару села које је српски краљ био решен да уступи Скопском манастиру. Овај властеличић имао је обавезу „*да работа Светом Географију у војнички закон и да им се коњ не товари ни товара да не воде*“.¹⁴ Може

⁴ Благојевић 2004, 235-246.

⁵ Благојевић 1989, 21-34; Благојевић 2001, 216-222; Благојевић, 2005, 43-77.

⁶ Михаљчић 2013, 9-14.

⁷ Копривица 2011, 75-89.

⁸ Тарановски 2002, 43-46; Михаљчић 2013, 9-14.

⁹ Стефан Првовенчани, Сабрани списи, 107-114; *Зборник* 2011, 89-95.

¹⁰ Копривица 2022, 162-167.

¹¹ Острогорски 1951, 130.

¹² *Зборник* 2011, 328.

¹³ *Зборник* 2011, 324; Грујић 1925, 161.

¹⁴ *Зборник* 2011, 324.

се закључити да су обавезе војника пронијара и баштиника биле изједначене. Краљ Милутин је и принијаре ставио под *Закон Св. Симеона и Св. Саве*, чиме су уклопљени у постојећи законски и управни систем. Обавезе војничког слоја регулисане су позивањем на старије законске прописе, и то оне који су настали и развијали се у српским земљама. Црквени војници са сличним обавезама деловали су већ на поседима Студенице, а затим и Милешеве, како је указао М. Благојевић.¹⁵ Разлике у власничким правима на посед јесу постојале, али нису битно утицале на положај и обавезе војника. Извесно је да је потреба за оваквим црквеним поданицима постојала већ почетком 13. века и да су ктитори српских манастира водили рачуна о безбедности својих задужбина.¹⁶

Хиландар је на својим метохијама имао између осталих поданика и *црквене војнике*, који се иако ретко директно поменути могу препознати у документима овог манастира. Повеља краља Драгутина Хиландару о метохији Светог Димитрија код Призрена, помиње обавезе становника метохије које су могли обављати само црквени војници, а никако меропси, парици и други зависни слојеви становништва. Ради се о дужности да *чувају стражу од Грка у призренској метохију*, а затим и да уместо тога *дају човека у Свету Гору, да чува стражу на мору на пристаништу*.¹⁷ По свему судећи, не ради се о једном војнику или властеличићу већ о групи која се смењивала на овој дужности. У вези са овим манастирским поданицима вероватно стоји и одредба којом краљ Драгутин села Битуњ, Ослнице, Мскови и Зборско дели на следећи начин: „*и ова села које је дало краљевство ми овој светој цркви, половина цркви а половина људима*“. Људи који добијају половину ових села су вероватно властеличићи – црквени војници. Још једна одредба исте исправе указује да су властеличићи са овог метода једноставно названи људима: „*и пошто је видело краљевство ми да ови људи и власи целе године путују на Свету Гору, да не иду на војску ни са ким*...“¹⁸ Ослобађање од војске у служби владара указује да су *ови људи* иначе спадали у категорију оних који дугују војну обавезу, односно да су властеличићи. Помени стража у пограничном пределу око Призрена, и давање војника за чување хиландарског пристаништа, додатно оснажује закључак да се ради о солидној групи властеличића – војника. По одлуци српског краља они су добили половину метохије која је обухватала четири села. Није назначено да ли су поседе држали као баштине или проније, али то није мењало садржину њиховог положаја и војне дужности према манастиру.

Хиландару је вољом краља Милутина подчињен и извесни Богоје, по свему судећи још један од црквених војника. Прилажући село Лесковац код Призрена краљ је наишао на посед који је држао и потчинио га светогорском манастиру, уз напомену: „*Богоје докле је цркви потребно да остане, а кад му игуман каже да оде куд год хоће*“.¹⁹ Извесно је да се ради о човеку који је лично слободан, односно припада слоју властеличића. Важно је истаћи да се овај човек ставља у службу игумана и да му старешина манастира одређује даља задужења. Нешто касније, прилажући хиландарском Хрусијском пиргу поседе око цркве Светог Николе код Скопља, краљ Милутин је наишао на баштину извесног Калођурђа Репана у селу Глуси.²⁰ Владар потчињује овог властеличића светогорском манастиру *са местом*, односно са његовим баштинским

¹⁵ Благојевић 2004, 237-239.

¹⁶ Благојевић 2004, 235-239; Благојевић 2009, 149-163; Михаљчић 2013, 4-6; Копривица 2022, 162-167.

¹⁷ Живојиновић 2010, 7, 9.

¹⁸ Живојиновић 2010, 7, 9.

¹⁹ *Зборник 2011*, 382-383.

²⁰ *Зборник 2011*, 380.

поседом, али не одређује ближе његове обавезе и положај. Исти посед 1308. године, потврђује византијски цар Андроник II, који помиње: *и војник који је ту који се зове Георгије Репана*.²¹ Име властеличића се разликује, али извесно да се ради о истој породици. Из повеље византијског цара јасније је да се ради о црквеном војнику који своју службу дугује Хиландару. Војници подчињени Хиландару налазили су се и на метохији Св. Николе у Добрушти. Поменута су шесторица војника: Негомир, Ђун Бели, Васил и од Жупчине – Мат, Пакрач и Братисљак.²² По свему судећи, свака већа хиландарска метохија, имала је по групу црквених војника. У прилог томе сведочи немали број војника у метохији поред Призрена, они из добруштке метохије, као и на поседима у Македонији или струмичкој области. Специфичност хиландарских црквених војника је у томе да они немају, или сасвим ретко имају, обавезе ка манастирском утврђењу јер је удаљено. Осим у повељи краља Драгутина да властеличићи чувају манастирско пристаниште, нема података који би указивали да су поданици са метохија у српским земљама имали обавезе на Атосу. У периодима када је био у опасности светогорски манастир су бранили професионални војни одреди које би краљ послао. Властеличићи су имали одређене дужности у самим метохијама и у циљу заштите манастирске имовине. Могли би се претпоставити да су ближе сарађивали са икономима метохија на којима су боравили.

Током 14. века манастири подизани у српским земљама попримају извесне одлике утврђења, са пирговима, јачим зидинама, или фортификацијама у непосредној близини. Потреба за обезбеђивањем самих манастирских комплекса и приступних путева постаје израженија. Такође, српски владари су у настојањима да створе велика и функционална манастирска властелинства наилазили на баштине властеличића у областима које су намеравали да потчине својим задужбинама. Понекад су такви поданици стављани у службу манастира, а понекад је вршена замена поседа да би било формирано јединствено црквено имање. У повељама такви властеличићи су често и именом поменути са својим баштинама и члановима породица, а понекад и са одређеним задужењима. У случају потребе, владари су манастирима потчињавали и властеличиће из своје службе и давали им посебне дужност или поседе. На три велика манастирска властелинства бањском, дечанском и светоарханђеловском поменут је већи број властеличића и јасно је уочавају и њихове војне дужности. Такође, може се препознати и деловање пронијара међу црквеним војницима у служби ових манастира.²³

Краљ Милутин је Светостефански манастир у Бањској обдарио великим поседима и уписао му око 75 села. На тако великом простору налазиле су се и поједине властелоске баштине. Један од властеличића поменут у хрисовуљи је *„Иван са децом и са селом својим на коме седи“* чија се баштина налазила у селу Драмићи.²⁴ Краљ је на својој баштини затекао и браћу Ђаконa Богоја и његовог син, који су посед добили од краљице Јелене, те је наложено *„како су га држали у матере краљевства ми, тако да држе и у цркве ове“*.²⁵ Драгослав Грбица држао је половину села Чиготово, и потчињен је Бањској са својим имањем и међама. Међу потчињеним баштинама нашао је и три поповска поседа.²⁶ Податак о поповима баштаницима није изузетак, попови су могли потицати из слоја властеличића и држати своје баштине уз обављање свештеничке службе. Међутим, попови баштаници се не могу убројити у црквене војнике, јер су због своје црквене

²¹ Зборник 2011, 406-407.

²² Мишић 2016, 133, 135.

²³ Копривица 2022, 162-167

²⁴ Зборник 2011, 461; Трифуновић 2011, 120.

²⁵ Зборник 2011, 464; Трифуновић 2011, 122.

²⁶ Зборник 2011, 463-464; Трифуновић 2011, 122.

службе било ослобођени војних обавеза.²⁷ По свему судећи, ови људи су своје поседе држали и раније, а краљ Милутин је поштујући њихова баштинска права, само службу коју су договали владару преусмерио на манастир. Поред ових затечених властеличића баштиника, краљ је Бањској подредио још једну групу црквених војника и одредио им поседе које ће држати. Село Бољетино добио је извесни Војтех, село Доња Бистрица - Будоја, село Кривотуља - Жажа, а Пакљани су припали Влаху. Њима је краљ уписао поменута села „у баштину свагда“ уз услов да буду *верни цркви*. Затим се додаје и Доброслав Степковић коме је уписано село Беково у Рашком крају, које је и раније држао „и докле је веран цркви да га има“.²⁸ На овај начин употпуњена је група манастирских војника која је могла бројити десетак људи.²⁹ Иако се у хрисовуљи не наводи да су у питању војници или властеличићи, такав закључак произилази из начина на који су посебно наведени, из уписивања баштинских поседа и најзад захтева да буду *верни цркви*. Верност се никада не тражи од зависних људи, већ једино од припадника властeosког и војничког слоја. *Верност или верна служба* према владару, или установи којој владар подчињава свог властелина, је услов за држање баштине, док се у случају *невере* баштина одузима. Две основне обавезе властеле баштиника су да плаћају *соће* и да *војују војску по закону*.³⁰ Уз потчињавање поменутих властеличића наведена је и интересантна одредба да могу држати уписане поседе: **ДОКЛЕ СЕ НЕ ВЕРЋТОУ ТАТИК ЦРКОВ'НИИ**, односно „докле год се не нађу да краду цркву“.³¹ Овакав специфичан услов није чест у законским прописима, но изгледа да такве злоупотребе нису представљале реткост, те је краљ настојао да сузбије бахато понашање војника на црквеним властелинствима.

Светостефанска хрисовуља и у делу који доноси законске прописе сведочи о постојању *бољара* у служби манастира, а њихов положај је регулисан на следећи начин: „*Бољарски коњи да се не товаре. Јагњетина и лан да им се не узима*.“³² Пропис да се војнички коњ не товари, односно не користи за транспорт робе присутна је више исправама које регулишу права црквених војника. Ослобађање од натуралних давања само је једна од пореских олакшица која је обавезивала све манастирске поданике, али не и ову групу. Светостефански манастир је имао пирг на улазу у манастирски комплекс.³³ Може се предпосавити да је поменута група војника била посада која је опслуживала потребе манастирског утврђења. Ради се о уједначеној групи ситне властеле која држи по једно село, или нешто мањи посед. У поређењу са властеличићима на властелинству Св. Ђорђа код Скопља или на хиландарским метохијама, уочава се да су бањски војници имали нешто већа имања.

На примеру Дечана може се најбоље сагледати организација једног мањег војног одреда у служби манастира. Кроз три дечанске хрисовуље може се пратити и процес насељавања црквених војника и развоја ове установе. У првој и најкраћој Дечанској хрисовуљи помињу се само три баштинска поседа која су држали властеличићи на већ тада обимном властелинству. Краљ Стефан Дечански је приликом оснивања манастира уписао баштину Радану кога је поставио за економа манастира дајући му заселак Добродоли.³⁴ Са баштинским поседом уписан је и епископски Василије Леондичевић који

²⁷ Копривица 2012, 163-176.

²⁸ Зборник 2011, 464; Трифуновић 2011, 122.

²⁹ Шкриванић 1956, 193-194; Божанић, 102-142; Томовић 2011, 212, 225, 229.

³⁰ Ђирковић 1962, 95-112; Благојевић 2004, 240-241.

³¹ Зборник 2011, 464; Трифиновић 2011, 122.

³² Зборник 2011, 465.

³³ Поповић, 1994, 188.

³⁴ Ивић, Грковић 1976, 306-307.

је држао село Зрзово. Нешто већу баштину имао је властеличић Марко Костић који је држао село Јабучино са заселком Црни врх, и једним секоносом. Двојица од поменутих баштиника обављали су црквене дужности од посебног интереса за манастир - економ и еклесијарх, док је Марко Костић вероватно од основања Дечана био црквени војник.

Другом Дечанском хрисовуљом манастиру је подчињено још неколико властеличића. Тројици већ поменутих (Радану, Василију и Марку) су уписни исти поседи који су сада наведени са међама и зависним људима.³⁵ Поред тога, краљ је манастиру дао и Прокопије Богдановић који је са браћом држао село Палежи у Брсковој жупи. Затим, је населио извесног Хвалоја и уписао му село Бродлиће. У властеличиће се може уврстити и пратомајстор Ђорђије, који је добио село Манастирац за своје заслуге при изградњи манастира.³⁶ Веома је важна допуна унета након текста Друге Дечанске хрисовуље, а која садржи податке о баштиницима и властеличићима у служби манастира. Овај део текста највероватније је настао 1335. године и у њему је краљ Стефан Душан разрешио нека питања која су се тичала одбране манастира и повећања броја властеличића и њихових посета. Одлуком краља Душана село Зерзево, које је раније држао еклесијарх Василије, додељено је протопопу Прохору, тако је овај посед из руку једног властеличића свештеника прешао на другог. Могуће да је до ове промене дошло после смрти еклесијарха Василија.³⁷ Веома важна измена у организацији манастирског одбрамбеног и управног система садржана у овом додатку ове Дечанке хрисовуље јесте одлука Стефана Душана да бивши економ манастира Радан постане *челник*.³⁸ Ове промене су последица већ формираног монашког живота у манастиру где су се еклесијарх и економ могли бити постављени из редова монашког братства. Са друге стране, заслужни људи који су деловали у периоду настајања манастира и формирање његовог економски јаког властелинства награђени су додатним поседима и службама.

Хрисовуља Стефана Душана за манастир Дечане помиње већи број властеличића на властелинству. Раније присутним властеличићима су потврђени поседи, а неким су придодати нови због њиховог залагања и *верне службе*. Такође, у овој исправи су наглашене и обавезе ове категорије манастирских поданика. Поред раније поменутих црквених војника додата су још петорица из Загоре: Моиша Грдушчић с децом, Богоје Цецун с браћом, Медоша Борислалић с браћом и још један чије име није познато, са децом.³⁹ Обавеза ових властеличића је прецизно прописана: *и ови сви са својим људима и земљом да држе град редом са Марком*. Извесно је да се ради о Марку Костићу, поменутом у претходним Дечанским хрисовуљама, као један од првих војника у служби манастира. Интересантна је и одредба која следи: *„и ко буде од њих приличан да га постави игуман за челника над коњима“*.⁴⁰ Познато је да је манастир Дечани већ имао челника који је стајао на челу војне посаде, то је био Радан. Овај *челник над коњима*, уствари представља старешину *коњусима*, односно главног коњушара. Овај положај је и на световним и на црквеним властелинствима био резервисан за представнике владеоског слоја, најчешће ситну властелу.⁴¹

Дечани су вероватно први манастир са челником и развијеном војном посадом. Иако је и Бањска имала сличан пирг и изванредан број војника, током времена је долазило

³⁵ Милојевић 1880, 56-58; Ивић, Грковић 1976, 128-130.

³⁶ Милојевић 1880, 58-59; Ивић, Грковић 1976, 129-130.

³⁷ Копривица 2011, 75-89.

³⁸ Милојевић 1880, 66-67; Ивић, Грковић 1976, 138-139; Благојевић 1989, 26-27.

³⁹ Ивић, Грковић 1976, 266.

⁴⁰ Милојевић, 128-129; Ивић, Грковић 1976, 265-266.

⁴¹ Мишић 2015, 94.

до унапређивања војне и обдрамбене организације манастира. Каријера Радна у служби Дечана може се пратити кроз све три повеље. Извесно је био световњак, човек од краљевог поверења коме је најпре поверено старање о економским пословима и имањима манастира.⁴² Радан је са браћом насељен на дечанско властелинство, а његов посед се временом увећавао. Функцију економа је обављао веома кратко у периоду док је манастир још увек био у фази формирања и док још увек није монашка заједница није била настањена. Већ око 1330. године у опширној хрисовуљи краља Стефана Дечанског, Радан је поменут као челник. Уписан је са старим поседом – заселком Добродоље, који је нешто проширен земљиштем које је *отесано* од атара суседног села Ђурђевић, а додато је и једно млиниште. Међутим, неколико година после тога, краљ Душан, констатује да поседи које Радан има нису довољни за издржавање његове породице са браћом и децом, те им уписује у баштину земљу звану Јабланицу и један пашњак у источном делу Алтина.⁴³ Ово имање било је удаљено од претходног поседа. По свему судећи, имања која је Радан добио од краља Душана, као ни претходно стечено село Добродољани више нису представљали део дечанског властелинства, већ су му уписни као лична баштина. У прилог томе би могли посведочити подаци да Трећа Дечанска хрисовуља не помиње на манастирском властелинству заселак Добродољани, ни друге Раданове поседе, а ни њега лично. Такође, у тексту о убаштињењу поседа је наглашено да игуман дечански не сме на било који начин угрожавати овај баштински посед.⁴⁴ Исправу о убаштињењу поседа Радану потврдио је тадашњи архиепископ Данило II. Разлози за ову појаву леже у чињеници да је земља Јабланица, коју је краљ дао Радану, претходно била посед Архиепископије.⁴⁵ Остаје питање да ли је у време када је Стефан Душан издао повељу Дечанима, између 1343. и 1345. године, Радан и даље обављао функцију војног заповедника, или више није у служби манастира.⁴⁶ Ретки подаци о челницима на манастирским имањима сведоче да их је владар именовао из редова својих властелина, а да они нису нужно морали бити настањени на манастирском властелинству.⁴⁷

У војну посаду Дечана спадао је и властеличић протопоп Прохор са својом групом црквених војника. Успон протопопа Прохора почиње за време краља Милутина који му је уписао извесне поседе, а током времена његово имање се увећавало куповином и стицањем нових добара. У време када је Стефан Душан издао повељу Дечанима Прохор поред села Зерзово господари и следећим поседима: стари врт и њива, земља попа Богдана са вртом и виноградом, псарска земља, као и баштинском црквом Св. Прокопија са својим метохом.⁴⁸ Као свештеник имао је одређена црквена задужења на Дечанском властелинству, вероватно убирање црквених пореза и надзор над радом парохijsког свештенства.⁴⁹ Као властелин и држалац баштинског поседа Прохор је са својим људима имао прецизно одређену дужност: **да вљуде градъ црѣковъ њни.**⁵⁰ Уз наведене поседе овог властеличића пописано и десет породица за које је назначено да су то *Прохорови људи*.

⁴² Ивић, Грковић 1976, 306; Благојевић 1989, 26-27.

⁴³ Милојевић 1880, 67; Ивић, Грковић 1976, 139; Ивановић 1952-1953, 193.

⁴⁴ Милојевић, 1880, 67; Ивић, Грковић 1976, 139.

⁴⁵ Нешто раније, приликом формирања манастирског властелинства краљ је дао архиепископу Данилу Јабланицу као замену за једно село које је припојено Дечанима. Све три исправе помињу ову замену поседа између архиепископије и Дечана: *Село Куманово са својим међама које сам ја заменио архиепископу Данилу за Јабланицу*. Милојевић 1880, 95. Благојевић 1989, 28.

⁴⁶ Благојевић, 1966-1967, 86.

⁴⁷ Благојевић 1989, 27-28.

⁴⁸ Милојевић 1880, 130; Ивић, Грковић 1976, 265-266.

⁴⁹ Копривица 2012, 102-107.

⁵⁰ Милојевић 1880, 129; Ивић, Грковић 1976, 263.

То нису становници села Зерзово који су посебно бројани приликом уписивања овог насеља, а по свој прилици нису ни меропси са осталих поседа. *Прохорови људи* могу бити његови војници који, такође, имају обавезу *градобљуденија*. Ово нису баштиници и коњаници, али стражарска служба и не захтева увек професионалног опремљеног и обученог војника. Сам Прохор, обзиром да је протопоп, можда и није лично обављао војну службу, али је за посед које је држао дуговао такву обавезу манастиру, коју су извршавали његови људи.⁵¹

Протомајстор Ђорђија, јесте баштаник са дечанског властелинства, али вероватно није спадао у ону групу црквених војника као напред поменути. Најпре је имао уписано једно село, од краља Душана добија још једно и кућу при манастиру *за своје поработаније у манастиру и у граду*.⁵² Могло би се закључити да је ова породица мајстора убаштињена на дечанском властелинству да би и после завршетка радова на изградњи самог манастира одржавала објекте у манастирском комплексу и зидине околне. Њихова дужност би се могла препознати као *градозиданије*. На овај начин на дечанском властелинству ова радана обавеза је професионализована, док је зависно становништво ослобођено те дужности. Мајстори нису војнички сталеж, али одржавање зидина, пирга или *града* би се могло сматрати адекватним учешћем у војно-одбрамбеном систему.⁵³

Могло би се закључити да се потреба за војном службом и властеличићима на дечанском властелинству већ у првој деценији деловања манастира знатно увећала. Од првобитно поменуте тројице властеличића број црквених војника је нарастао на преко двадесет. Изгледа да је у организацији одбране дечанског утврђења извршена подела послова међу црквеним војницима. На челу целокупне војне посаде је челник. Како се заједно са челником Раданом помињу и његова браћа, није искључено да у и они имали војна задужења. Војници коњаници су властеличићи баштиници – најмање седам породица, сви са браћом, децом и својим људима. Међу њима постоји и *челник над коњима*, што указује и на бројност војних племенитих коња које су неговали и користили у својим дужностима. Они се смењују у војној посади утврђења и по свему судећу прате игумана на путовањима. Прохор и његови људи, десет породица, имају обавезу градобљуденија, а по свему судећи они нису коњаници, већ пешадија, стрелци, копљаници који држе стражу на манастирском утврђењу или другим местима на властелинству, приступним путевима и сл. У војне дужности би се могло убројити и одржавање самог манастирског утврђења, за које је био задужен протомајстор Ђорђија и његова дружина. Могло би се претпоставити да је војна посада своје дужности обављала на манастирском пиргу и зидинама околне. Познато је да је на улазу у дечански комплекс налазио пирг, квадратне основе дужине око 15м, са дебелином зидова и до 2,9м, и вероватно и вишеспратне конструкције.⁵⁴ Григорије Цамблак посведочио је деловање војне посаде у Дечанима и помиње окупности извесног властелина Јунца према игуману и монасима. Овај детаљ указује да су војници били у непосредном контакту са монашком заједницом и да су своје дужности обављали уз сам храм. Цамблаково сведочанство указује да је на челу војног одреда и даље стајао челник који је од владара *послан да чува ово место*.⁵⁵ Из изложеног развоја дечанске војне посаде може се закључити да је оваква развијена војна организација црквеног добра достојна и световног феудалца, па и мањег града.

⁵¹ Благојевић 1989, 21-34; Копривица 2011, 75-89.

⁵² Милојевић 1880, 128-129; Ивић, Грковић 1976, 261-262.

⁵³ Фостиков 2019, 115-117.

⁵⁴ Мојсиловић-Поповић 1989, 244.

⁵⁵ Цамблак 1988, 78-79.

Манастир Светих арханђела код Призрена такође је располагао групом црквених војника. Формирање великог манастирског властелинства у близини Призрена захтевало је додатно ангажовање око усклађивања са правима других црквених и световних господара који су располагали имањима на овом простору. У Светоарханђеловској хрисовуљи се помињу бројне баштине властелина које су се нашле у потесу који је цар намеравао да прикључи манастирском властелинству. Такви властелини су могли бити потчињени манастиру или су им понуђене замене поседа на другим локацијама. Међутим, нису сви властеличићи са овог простора постали црквени војници. Међу таквим ситним баштаницима има неколико свештеника, а у појединим случајевим одређено им је да за држање свог поседа дају восак, коже и крзна, или извршавају неке уговорене обавезе. Интересантан је пример браће Дмитра и Николе Утоличића, од којих је један задржао свој посед како га је раније имао, а други је приложио своје село са заселком манастиру, али да доживотно остане на њему и да даје извесну количину воска за потребе Светих арханђела.⁵⁶ У Светоарханђеловској хрисовуљи издваја се група баштиника из слоја парохијског свештенства, као што су Хранислав Епископовић, браћа Дикановићи, поп Трошан и његова браћа и други. Ови свештеници баштинници нису црквени војници, за држање својих поседа обављали су неке друге дужности у корист манастира.⁵⁷

Цар својој задужбини потчињава властеличића Новака Пецију са његовим баштинским поседом на коме се налазе двор, виноград, њиве и млин. Затим Божића Крупичића са братом и зетом. На сличан начин потчињени су Светим арханђелима Драица Грковић са браћом и децом који су држали село Јеленча, Доброслав Срдановић са поседом на Пауњи.⁵⁸ Издаваја се и група властеличића који су имали баштинске поседе у граду, а један од њих је Орланда Мицовић који је манастиру подчињен са селом Селчани и поседима које је имао у граду, виноградом и млином, али је поред тога добио од црквене земље и потес Шпинадија од Арбанаса.⁵⁹ Властеличићи Владимир Чрепнић и Бојко Пепровић приложени су са својим баштинама у граду „и још им прододасмо црквене земље од Посуђа нусте“.⁶⁰ Може се уочити да су ови властеличићи добили додатне поседе и приходе када су ступили у службу новог господара, манастира Светих арханђела. За неке од властеличића који су поменути у хрисовуљи види се да су досељени на манастирско властелинство да би ступили у његову службу. Тодор Лепић је уписан *са селом што му је дала црква* и поседима које је сам купио, такође и његовог зета Мирослава *са двором што му је дала црква и са земљом*. По свему судећи, они су ове поседе добили залагањем првог арханђеловског игумана Јакова, у периоди између 1343. и 1346. године. У овом периоду настајао је сам манастир и језгро његовог властелинства, а први игуман се старао да обезбеди потребна средства и људе у службу манастира. Арханђелима је подређен и један властеличић који је у ранијем периоду био хиландарски поданик. Ради се о извесном Први који је „*са благословом игумана хиландарског и све братије*“ приложен са синовима и баштинским поседом.⁶¹ По свему судећи, ови властеличићи су чинили скупину црквених војника Светих арханђела. Иако у хрисовуљи није назначено да су војници или властеличићи, начин на који су приложени лично као

⁵⁶ Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 91, 95, 122, 129.

⁵⁷ Ивановић 1957, 345–360; Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 33–34, Копривица 2022, 166.

⁵⁸ Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 90, 121–122.

⁵⁹ Исто 109, 139.

⁶⁰ Исто, 114, 144.

⁶¹ Исто, 113, 143.

људи именом и презименом, да су неки добили нове поседе кад су ступили у службу манастира и да се од њих очекује *верна служба* указује на њихов положај.

Светоарханђеловска хрисовуља одређује на специфичан начин радне дужности властеле: „*и властела која се налази на црквеном поседу да ору сваког жита бедбу, и што узоре да завлачи и сена да коси један дан и здене; и по парцелу винограда; и пут са игуманом*“.⁶² Обављање пољопривредних послова, обично није обавеза властеле. Ове послове је вероватно извршавало зависно становништво насељено на поседима поменутих властеличића. Ослобађање од обавеза према владару надокнађено је тиме да у њихове обавезе буду уврштене работе у корист манастира. Бројна група властеличића у службу Светих арханђела имала је и једну од дужности својствену властелском слоју која је иста као и у другим манастирима – пут са игуманом. Потреба за групом војника у личној служби игумана скакао је постојала и била подмирена из редова манастирских поданика. Међутим, за разлику од Дечана, у Светоарханђеловској хрисовуљи нису прописане страже, смењивање на утврђењу и друге војне обавезе. Важно је нагласити да се фортификација Светих арханђела знатно разликовала од дечанске или бањске. На узвишењу изнад манастира налазила се тврђавица Вишеград, која је повезана зидинама које су опасивале читав манастирски комплекс у једну архитектонску целину.⁶³ Тврђава је раније припадала Призренској епископији, а Стефан Душан је извршио замену и надокнаду епископији, док је додељивање овог утврђења својој задужбини образложио речима „*да му је уместо пирга*“.⁶⁴ Војна посада Светих арханђела је имала своје упориште у близини, али не у додиру са монашком заједницом. Хрисовуља не помиње челника као војног заповедника, а ни остале чланове посаде са посебним задужењима. Са тим у вези стоји и одредба да је зависно становништво метохије било ослобођено обавеза према свом граду, што указује да су градозиданије, градобљуденије и друге обавезе ове врсте биле професионализоване и да је војна посада арханђеловске тврђаве Вишеград била добро организована.⁶⁵

У постнемањихком периоду број властеличића који се помињу у манастирским повељама је мањи. Политичке околности захтевале су већу бројност војника у служби владара. Кнез Лазар даје Раваници заиста велике поседе, међутим не прилаже посебно ниједног властеличића манастиру.⁶⁶ Раваница је храм опасан зидинама и кулама које садрже све одлике утврђења карактеристичне за градове с краја 14. века. У оквиру бедема налазио се главни пирг, веома висока кула који је у доњим зонама ојачана косим ескадама. У другој етапи градње манастирско утврђење је проширено ка северној страни где је подигнут нови бедем са додатне две куле. На тај начин, део намењен војним активностима био је издвојен физички и имао је потребне економске просторије, складишта, занатске радионице.⁶⁷ Извесно да је Раваница, као и касније Манасија, имала знатну војну посаду. Међутим, она је стајала у надлежности владара и била одвојена управно и економски од манастирског властелинства и независна од игумана као старешине манастира. Код Манасије су достигнути највеће фортификациони донети у манастирској архитектури српског средњег века, али о њеној војној поседи се мало шта може рећи.⁶⁸

⁶² Исто, 111, 141.

⁶³ Ненадовић 1967, 4–10; Поповић 1994, 204–209; Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 34.

⁶⁴ Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 88, 120

⁶⁵ Копривица 2022, 166.

⁶⁶ Младеновић 2003, 49–128.

⁶⁷ Вуловић, 1981, 28–32; Поповић 1994, 212.

⁶⁸ Симић 1992, 64–79; Симић, Вукадиновић, 2018, 57–183.

Ни у другим исправама српских владара с краја 14. и из 15. века нема конкретних помена о црквеним војницима. Подаци о властеличићима који се потчињавају манастирима савим су ретки. Неколико властеличића са својим баштинама помиње се међу прилозима и поседима које су Лазаревићи уступили светогорском Манастиру Светог Пантелејмону.⁶⁹ Интересантно је да владари у овом периоду манастирима подчињавају чешће људе у градовима. Развој градова и слоја грађанства у позном средњем веку одразио се и на структуру манастирских поданика. О њиховим обавезама према манастиру мало се може рећи, али највероватније то нису биле војне обавезе.⁷⁰ Потреба за властеличићима и пронијарима који војну службу дугује владару израженија је него у претходном периоду. Штавише, војни имунитети цркава се смањују и њихови поданици добијају и дужности којих су у претходном периоду били ослобођени попут градозиданија и градобљуденија, а у појединим случајевима учествују и у војним походима које предводи владар.⁷¹

Могло би се закључити да је положај црквених војника током средњег века у извесној мери изменио. Потреба за војним слојем на црквеним поседима никада није била велика, али ни обим властелинства којима су манастири располагали никако није био сразмеран броју црквених војника. Потчињени властеличићи или пронијари најчешће су они чији су се поседи нашли у подручју које је владар намеравао да уступи својој задужбини. Овакви војници подчињавају се манастиру заједно са земљом коју држе, при чему остају у свом друштвеном статусу, али своју службу дугују манастиру. Црквени војници су најчешће ситни баштинници, који располажу половином села, једним засеком или селом, док су ретки они попут Прохора са Дечанског властелинства који има веће поседе и подчињене људе. Како црквени господари најчешће не отпремају војску за ратне походе, дужности војника који су им подчињени прилагођене су потребама манастира, неки од њих постају посада манастирског утврђења, а неки имају стражарске дужности или чине пратњу игумана током путовања. Привилегије које проистичу из порекла и баштинских права се поштују, тако да властеличићи нису стављени у нижи положај, нити су им имовинска права нарушена. Пут са игуманом је, по свему судећи, обавеза коју су имали сви властеличићи са манастирских поседа. Они представљају личну наоружану и опремљену пратњу игуману када напушта манастир. Ови војници су коњаници лако наоружани и на сопственим коњима. Јадна од одредби присутна у више докумената је да се властелици „*коњ не товари, нити товара да носе*“.⁷² На властелинству Светих арханђела јасно је исказана разлика да је обавеза властеле – пут са игуманом, док је обавеза влаха - товар са игуманом.⁷³ Штитећи друштвени статус и своје племените војне коње, црквени војници не учествује у транспорту робе, али могу штитити приступне путеве, манастирске тргове и другу имовину. С обзиром да не иду у ратне походе, или их овакава дужност ретко погађа, могло би се рећи да је положај црквених војника знатно бољи од властеличића на световним имањима.

По свему судећи, црквени војници у 13. веку стављени су под власт игумана. На Хиландарским поседима, по свему судећи, одговорали су за службу иконому метохије на

⁶⁹ Младеновић 2007, 300-307; Јечменица, 2014, 197-199.

⁷⁰ Ферјанчић, 1992, 51-65; Копривица 2022, 161-162.

⁷¹ Повеља деспота Стефана Лазаревића Великој Лаври Светог Атанасија предвиђа да су црквени поданици у три случаја имају обавезу да помогну у војним дужностима: ако би се десило да деспот лично предводи војску у ратном походу, затим да учествују у *потечицама и војсци крајишкој*, а поред тога били су дужни и да пођу на зидање Београда, али не и других градова у Деспотовини. Младеновић 2007, 264.

⁷² Зборник 2011, 423, 463; Благојевић 2004, 141.

⁷³ Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 112, 142.

којој су деловали. Међутим, већ на примеру Дечана, јасно се група војника издваја из ингеренција игумана и ставља под надлежност челника. Још један корак на осамостаљивању војне посаде учињен је код Манастира Светих арханђела, издвајањем утврђења и удаљавањем војне посаде од монашке заједнице. Овде властеличићи и пронијари имају поседе у оквиру манастирског властелинства и поменути су у повељи, али њихова служба, унутрашња организација и подела послова није предмет манастирске хрисовуље. Већ у време Стефана Душана челника манастира постављао је владар. Манастири са јаким фортификацијама имају професионалну посаду подређену владару. Такође, делују потпуно независно од манастирског властелинства и његове економије, односно манастири не издржавају такве војнике, а они нису поменути у ктиторским повељама. Обавезе властеличића да прати игумана на путовањима и да обезбеђује сам манастир и њихову имовину доводиле су војнике у директну комуникацију са старешином монашке заједнице. Можда је игуман сматран и њиховим патримонијалним господаром који је имао судске надлежности над црквеним војницима. Они су били гости манастира о празницима и светковинама. Дечанска хрисовуља бележе постојање *челникове трпезе*.⁷⁴ За празник манастира поред челника за посебном трпезом седе властеличићи, придворци и други световњаци у служби манастира.⁷⁵ Напрам тога, постоје и подаци који указују да односи манастира и властеличића нису увек били складни. Већ је поменуто да је краљ Милутин прописао да властеличићи не смеју да краду и разбојнички се понашају према црквеној имовину. Такође, Григорије Цамблук помиње да су дечански монаси имали проблема са челником своје војне посаде који је сејао страх међу монасима и становништвом. Поврх свега, Душанов законик у члану 32 помиње *људе црквене који држе црквена села и земље црквене*, под чиме су највероватније подразумевају властеличићи и пронијари настањени на црквеним властелинствима. Законик сведочи о нескладним односима и супростављеним интересима између властелина и цркве, па и злоупотребама властеле са црквених посуда. Ова одредба Законика забрањује да се прогоне меропси и власи и да се расељавају из црквених села.⁷⁶ Могло би се рећи да су овакви властеличићи у служби цркве урушавали поредак црквених имања, смањујући број црквених меропха који су основна радна снага сваког властелинства.⁷⁷

Извори и литература

Бубало, Ђорђе (2010): *Душанов Законик*, Београд.

Григорије Цамблук (1988): *Књижевни рад у Србији*, прир. Д. Петровић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, Београд

Живојиновић, Драгић (2010): *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, Стари српски архив 9, 3–17

Зборник (2011): Владимир Мошин, Сима Ђирковић, Душан Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186–1321. године*, Београд.

⁷⁴ Милојевић 1880, 71; Ивић, Грковић 1976, 146–147.

⁷⁵ Копривица 2021, 163–176

⁷⁶ Радојчић 1960, 49, 97; Бубало 2010, 81, 160–161. „Људи црквени који држе црквена села и земље црквене а прогнали су меропхе црквене и влахе, они који су разгнали људе да се да се вежу и да им се узме земља и људи и да их држи црква докле скупе људе које су разгнали

⁷⁷ Тарновски 2002, 382–386.

- Ивић, Павле – Грковић, Милица (1976): *Дечанске хрисовуље*, Београд.
- Милојевић, Милош, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД XII, Београд 1880.
- Мишић, Синиша (2016): *Хиландарски фалсификат хрисовуље Стефана Душана за манстир Св.Николе у Добруштини*, Стари српски архив 15, 131-141
- Младеновић, Александар (2003): *Повеље кнеза Лазара– текст, коментари, снимци*, Београд: Чигоја.
- Младеновић, Александар (2007): *Повеље и писма деспота Стефана. Текст, коментари, снимци*, Београд: Чигоја.
- Радојчић, Никола (1960): *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, Београд.
- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи* (1988): прир. Љ. Јухас-Георгијевска, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 3, Београд.
- Трифуновић, Ђорђе (2011): *Повеља краља Милутина Манастиру Бањска 1*, Београд.
- Фостиков, Александра (2014): *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*, Стари српски архив 13, 79–142.
- Благојевић, Милош (1970): *Када је Стефан Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, ИЧ 16–17 (1966–1967), Београд 1970, 79–86.
- Благојевић, Милош (1989): *Челници манастира Дечани*, Дечани и византијска уметност XIV века, Београд, 21–34.
- Благојевић, Милош (2005): *Влашки кнезови, премићури и челници у држави Немањића и Котроманића*, Споменица Милана Васића, Бања Лука, 43–77.
- Благојевић, Милош (2009): *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира светог Георгија код Скопља*, Зборник радова византолошког института 46, 149–163.
- Божанић, Снежана (2006): *Ибарско језгро светостефанског властелинства*, Нови Сад – Сремска Митровица.
- Вуловић, Бранислав (1981): *Архитектура Раванице*, Манастир Раваница, споменица о шестој стогодишњици 1381–1981, Београд, 19–33.
- Грујић, Радослав (1925): *Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI до XV века*, Гласник Скопског научног друштва 1, 45–74.
- Грујић, Радослав (1932): *Имунитети и привилегије епархијских властелинстава*, Богословље 7/3 181–200.
- Ивановић, Милош (2017): *Развој институције имунитета у српској средњовековној држави до краја владавине краља Милутина*, Историјски часоп 66, 49–83.
- Ивановић, Радомир (1952–1953): *Дечанско властелинство, историјско географска обрада*, Историјски часопис 4, 173–225.
- Ивановић, Радомир (1957): *Властелинство манастира Св. Арханђела код Призрена*, Историјски часопис 7, 345–360.
- Јечменица, Дејан (2014): *Поседи светогорског манастира Св. Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365–1402, Крушевац, 183–206.
- Копривица Марија (2011): *Протопоп Прохор, свештеник и властеличић на дечанском властелинству у 14. веку*, Београдски историјски гласник 2, 75–89.
- Копривица Марија (2021): *Придворци у средњовековној Србији*, Између Подунавља и Средоземља, тематски зборник посвећен проф. Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, ур: К. Митровић, А. Узелац, Народни музеј Пожаревац, Центар за црквене студије Ниш, 163-176.

Копривица Марија (2022): *Властелинства и економија манастира у средњовековној Србији*, Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофски факултет Београда, Центар за црквене студије Ниш.

Копривица, Марија (2012): *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Центар за црквене студије, Ниш.

Михаљчић, Раде (2013): *Војнички закон*, Огледи о старом српском праву, Бања Лука – Источно Сарајево, 9–14.

Мишић, Синиша (2015): *Коњуси – прилог социјалној структури српског средњовековног друштва*, Београдски историјски гласник 6, 91–97.

Мишић, Синиша (2019): *Српско село у средњем веку*, Београд, 109–110.

Мојсиловић-Поповић, Светлана (1989): *Архитектура манастирског насеља Дечани*, Дечани и византијска уметност 14. века, ур. В.Ђурић, САНУ Београд.

Ненадовић Слободан (1967): *Душанова задужбина манастир Светих Арханђела код Прозрена*, Споменик САНУ СХVI, 4-10.

Острогорски, Георгије (1951): *Пронија, Прилог историји феудализма у Византији и Јужнословенским земљама*, Београд.

Поповић, Светлана (1994): *Крст у кругу, архитектура српских средњовековних манастира*, Београд.

Симић, Гордана (1992): *Деспотова кула у Ресави*, Саопштења 14, 64–79.

Симић, Гордана, Вукадиновић, Светлана (2018): *Утврђење манастира Ресаве, од замисли до остварења*, Београд.

Тарановски, Теодор (2002) *Историја српског права у немањинској држави*, Београд.

Томовић, Гордана (2011): *Властелинство манастира Светог Стефана у Бањској*, Повеља краља Милутина Манастиру Бањска, ур. Ђ. Трифуновић, Београд, 195–249.

Трифуновић, Ђорђе (2011): *Повеља краља Милутина Манастиру Бањска 1*, Београд.

Ђирковић Сима (1982): *Хрељин поклон Хиландару*, Зборник радова византолошког института 21, 103–117.

Ђирковић, Сима (1962): „Верна служба” и „вера господска”, Зборник Филозофског факултета VI-2, 95–112.

Ферјанчић, Божидар (1992): *Манастирски људи у византијском и српском граду*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево – Београд, 51–65.

Фостиков, Александра (2019): *Занатство средњовековне Србије*, Београд.

Marija Koprivica

CHURCH SOLDIERS IN MEDIEVAL SERBIA

The existence of soldiers in monastery or bishopric service was confirmed in numerous Serbian medieval documents. The very expression "church soldier" was noted in several monastery charters. Churches and monasteries don't have subordinated noblemen from the group of highly ranked or medium ranked noblemen. However, there are numerous examples where the church subjects are lower ranked noblemen, soldiers, small landowners or "pronija" holders. The needs of church institutions for military class was not big. Yet, each one of the more important monasteries had its crew which used to protect the very monastery, its squares, roads and the safety of the property and monk community. The earliest mentioning of church soldiers are found in the charter of king Milutin for the St. George monastery in Skopje, but their duties were based on the old laws which used to be applied in the estate of Studenica and Mileševa monastery.

In the process of forming large church estates, the rulers used to find the estates held by small noblemen. They were mostly subordinated to monasteries then, and they would owe their duties to the church master, instead of the ruler. A great number of small noblemen was mentioned on Banjska, Dečani and Saint Archangels properties. The charters of Dečani monastery testify that it had a numerous and well developed military crew, inside of which there were differentiations and various duties as well. At the head of the whole military crew was "čelnik," and to his command laymen, military men, guards and semi-military craftsmen were subordinated. Military horsemen are small noblemen heirs- at least seven families, which were alternated in the military crew of the fort. Prohor and his men, with ten families were holding guard, and the maintenance of the monastery fort was given to master Djordžija and his companions. The monastery of Holy Archangels near Prizren also had a group of small noblemen at its disposal. This monastery had at its disposal the fortress of Višegrad in which the military crew in charge of the defense was based. In post Nemanjić era the number of small noblemen mentioned in monastery charters was smaller. Monastery Ravanica and Resava were begirded with solid forts like many other towns of that period and they certainly had serious crew which was under ruler's jurisdiction.